Rəhimov İ.M.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.84.132-139
UOT: 343.9

Cəzasız təsir

Xülasə:. Cəzanın gələcəyi bilavasitə onun səmərəliliyinin təyin edilməsi ilə əlaqəlidir. Əgər cəzanın cəmiyyətin ondan gözlədiyi praktiki nəticənin olmadığı sübut edilərsə, o zaman ondan imtina etmək və cinayət davranışlarına qarşı başqa təsirlər, o cümlədən cəzasız təsirlər axtarmaq üçün yetərli əsas olacaqdır. Ancaq biz əmin olsaq ki, cəzanın hər hansl bir faydası vardır, o zaman onun təkmilləşdirilməsinin yollarını axtarmalıyıq. Prinsipcə, cəzanın gələcəyi müəyyən kateqoriyalı cinayətlər və cinayətkarlar üçün cəzanın verilməsi ilə birlikdə cəzasız təsiretmə metodlarının istifadə olunmasını istisna etmir.

Açar sözlər: sanksiya; cəza; təhlükəli xüsusiyyətlər; cinayətkar davranış; təsir etmə ideyası; social müdafiə; prevensiya; mübarizə formalar.

Bu gün bəzi müəlliflər hesab edirlər ki, "XXI əsrin kriminologiyası karasız sanksiyaların perspektivliyinə diqqət yetirərək onları cinayətlərin fərdi profilaktikasına daxil etməlidirlər" [6, c. 12]. Son vaxtlar cinayət hüququ və kriminologiya elmində istinad edilməsi dəbdə olan cəzalandırdmadan təsir etmə nə deməkdir?

Bəziləri üçün bu qanunu pozanın şəxsiyyətinin bərpası üçün cəzalandırıcı metodların əvəzində psixiatorlarm, təbiblərin və başqa mütəxəssislərin cəlb edilməsidir. Başqaları isə bunun üçün həm də azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəzaların icra edilməsi prosesində işlənən digər metodları da daxil etmək istəyirlər. Ən radikal reformatorlar ondan çıxış edir ki, cəzalandırmadan təsir etmə sistemi əgər bu mümkün olarsa, şəxsiyyətin bərpa olunma prinsiplərinə əsaslanmışdır. Əks təqdirdə, şəxsiyyəti bərpa olunduğu ana qədər onu təcrid etmək lazımdır ki, o yeni cinayəti törətməsin. Bu o deməkdir ki, eyni cinayətlərdə təqsirli bilinən insanları, onların reabilitasiyası naminə müxtəlif təsir vasitələrinə məhkum etmək lazımdır, onlara əmələ görə deyil, cəzanın tötədilməsi şəraitinə görə cəza verilməlidir.

Yəni, əmələ görə deyil, onun tötədilməsi şəraitinə görə cəza vermək ideyası, ehtimal olunan cinayətkar şəxsiyyətin təhlükəli xüsusiyyətlərinə uyğun cəza vasitələrinin dəyişməsi ilə, son nəticədə, cəzalandırılmadan təsir etmə ideyası və praktikasını ortaya çıxarmışdır. Bu sistem yalnız caninin şəxsiyyətinin bərpa edilməsi prinsiplərinin əsasında qurulmuşdur və ya bu mümkün olmasa o zərurət çərçivəsində təcrid edilməlidir ki, onun tərəfindən yeni cinayətin törədilməsinin qarşısı alınsın. Bunun üçün bu nəzəriyyənin bəzi nümayəndələri tərəfindən psixiatorları və psixoloqları cəlb etmək təklif olunur ki, onlar cinayəti törətmiş şəxsin psixikasını bərpa etsinlər.

Əslində cinayətkara cəzalandırılmadan təsir etmək və onun şəxsiyyətinin bərpası tədbiri uzun və "qaranlıq" tarixə malik olan cinayət cəzası ilə müqayisədə maarifləndirici, humanist və müasir görünür. Məhz buna görə gələcəyin vəzifəsini bəzi alim və mütəxəssislər cəzanın cəzalandırma vasitələri olmayan tədbirlərlə əvəz olunmasında görürlər.

♦ **Rəhimov İlham Məmmədhəsən oğlu** - Rusiya Elmlər Akademiyasının akademiki, hüquq elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası, Beynəlxalq Hüquq Tədqiqatları Təşkilatı Şurasının üzvü (Azərbaycan). E-mail: mopi_sid@yahoo.com

Buna görə cəza verilmədən təsir etmə humanist, nəcib addın kimi qəbul olunmuşdur, bu da insana sosial sağlamlığı qaytarmaq, onu cinayətdən müalicə etməkdir. Ancaq müalicə etmək üçün xəstəliyin səbəbini bilmək lazımdır.

Məlum olduğu kimi, bu günə kimi cinayətkar davranışın səbəbi hələ ki dəqiq təyin edilməmişdir. Bundan başqa əgər, bu səbəb ətraf mühitdən əlavə insanın özündə gizlənirsə, onda mürəkkəb bioloji orqanizmdə gizlənən konkret mənbəni dəqiqləşdirmək lazımdır. Bu mümkündürmü? Bu gün elm bu suala müsbət cavab verə bilmir.

Cəzalandırılmadan təsir etmə ideyasının daha bir üstünlüyü də var. Məsələ burasındadır ki, cinayət cəzası vasitəsi ilə cinayətin təkcə nəzəri deyil, həm də praktiki cəhətdən qarşısının alınması, onun səmərəliyinin müəyyən edilməsi nöqteyi nəzərindən daha mürəkkəbdir. Bu baxımından ənənəvi cəzalandırma, cəzalandırılmadan təsir etmədən daha çətin prosesdir. Çünki, bu halda söhbət dəqiq təyin edilmiş obyektdən gedir.

Cəzalandırılmadan təsir etmənin tərəfdarları adətən qeyd edirlər ki: təcrübə bizi öyrədir ki, cəza cinayətkarda ona əks təsir yaradır, çünki məhkumun demoralizasiya yönümü ona məxsusdur və bu yönüm onu sosial hüquqsuzlar sinfinə keçirir. Ola bilsin ki, cəzanın icrası prosesi əslində məhkum olunmuşların bir qisminə mənfi təsir edir, bu da residivə gətirib çıxarır. Ancaq cəzanın müsbət rolu xəbərdaredici - qorxuducu təsir vasitəsilə cinayətin qarşısının alınmasında və başqalarının cinayət törətmə- məsində özünü göstərir.

Görünür ki, cəzanın cəzalandırılma olmadan təsir etmə vasitələrlə əvəz etmə yolunda yaxşı niyyətlərlə görülən cəhdlər qeyri-müəyyənlik və özbaşınalıq yarada bilər. Eyni zamanda, yadda saxlamaq lazımdır ki, etik baxımdan da cəzalandırmadan təsir etmə nəzəriyyəsi minilliklər boyu formalaşan ədalət, xeyir və şər, təqsir, məsuliyyətin tarazlığı və s. haqqında təsəvvürləri aradan qaldırır [1, c. 9].

Bu nəzəriyyənin müasir nümayəndələrindən hesab edilən N.Kristi qeyd etmişdir ki, "Cəzalandırılmadan təsir etmə nəzəriyyəsi dəyər xarakterli məsələləri uğurla ortalıqdan qaldırır. Somatik təbabətin əsasında analogiyasına əsaslanan cəzalandırılmadan təsir etmə, birmənalı rifah kimi qəbul olunmuşdur. Müalicənin, yəni cəzalandırılmadan təsir etmənin cinayət ədliyyəsində məqsədi müştərinin sağlamlığının qorunması idi. Buna görə "cəzalandırılmadan təsir etmə iztirab verə bilərmi?" - sualını vermək yersiz olardı"[7, c. 45].

K.A.Sıç tam ədalətli olaraq qeyd etmişdir ki, "zənnimizcə, cəzalandırılmadan təsir etmə konsepsiyası "təhlükəli vəziyyət" və müalicə olunmalı "cani-xəstə insan" (E.Ferri, R.Qarofalo) konsepsiyasının "anadangəlmə cani tipi" (Ç.Lambrozo) təliminin timsalında pozitiv ideyaların inkişafının davam etməsidir"[10, c. 60].

Beləliklə, gördüyümüz kimi sosial müdafiə nəzəriyyəsinin prevensiya konsepsiyasının və cəzalandırılmadan təsir etmə ideyasının mahiyyəti cinayətlə mübarizə vasitəsi kimi cəzaya etibar etməməkdən və ya onlardan imtina etməkdən ibarətdir. Təsəvvür edilir ki, burada söhbət cəzanın başqa vasitələrlə əvəz edilməsindən deyil, onun səmərəliliyinin təkmilləşdirilməsindən, eləcə də müxtəlif cinayətlərlə mübarizə formalarının parallel mövcudluğundan gedir. Şübhəsiz, nəzəri cəhətdən onu istisna etmək olmaz ki, "zaman gələcək, cəza öz intensivliyini o gədər itirəcək ki, yeni terminologiyanın tətbiq edilməsi tələb olunacaqdır" [6, c. 225].

Lakin təhdid və iztirab verməkdən imtina edərkən, məntiqlə cəzanın özündən də imtina edilməlidir. Bu məsələ günümüzdə ləyaqət məsələsi deyil, müəyyən peşənin zəruri nəticəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

Cəza haqqında danışılanda tez-tez normal və təbii arqumentlər irəli sürülür: bəşəriyyət dəhşətli işgəncələr və edamın ixtisaslaşmış növləri ağır işgəncələr və s. daxil olmaqla, repressiyanın bütün vasitələrini bir daha sınaqdan keçirmişdir. Lakin nə cinayətkarlıq, nə də ənənəvi davranışa əks (deviant) davranışın formaları nədənsə yox olmamışdır. Axı biz cəza haqqında cinayətkarlıqla mübarizə tədbirləri kimi danışanda, söhbət hansısa bir möcüzədən, cinayətin ortadan qaldırılmasından yox, əsasən onun gələcək yüksəlişindən gedir. Eynu zamanda, hesaba alınmalıdır ki, bəzən qoyulan məqsədə çatmaq məsələnin düzgün qoyuluşundan asılı olmur, həm də bir çox hallarda bizim əlimizdə olan vasitələrdən səmərəli istifadə edilməsindən asılıdır. Ola bilsin ki, əslində öz imkanlarına görə cəza çox faydalı vasitədir, amma biz hələ maksimal dərəcədə, ondan yararlana bilməmişik. Biz burada S.K.Hogelin fikri ilə razılaşmalıyıq. O vaxtı ilə qeyd etmişdir: "Qanunverici tərəfindən cəzalar cəza pilləkənindən o zaman ləğv edilir ki, onlar cəmiyyətin baxışlarına və əxlaqına, bu əxlaqın yumşalmasına və artıq qəddarlıqla zorakılığa nə şəxsi, nə də ictimai həyatda yol vermədiyinə uyğun gəlmir" [3, c. 129].

İndi isə belə bir sual vermək istərdik: Ümumi inkişafımız və əxlaqi normalarımız bizə imkan verirmi ki, biz zorakılığa yol vermədən cəzanı, cəzalandırılmadan təsir etmə vasitəsi ilə əvəz edək? Bir vaxtlar sovet dövrü cinayət hüququnda cinayət cəzasının istifadə olunma hüdudlarının ictimai təsir və tərbiyə vasitəsi ilə əhatə dairəsini daraltmağa çalışan cərəyan olmuşdur. Belə ki, İ.İ.Karpets qeyd edirdi, ictimai münasibətlərin təkmilləşməsi və insanların idrakının inkişafına uyğun olaraq, dövlət tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif cəza formalarına ehtiyac qalmayacaqdır. Cəzanın cəzalandırıcı mahiyyəti, tərbiyəedici ölçülər ilə əvəz olunacaqdır [5, c. 68].

Bəzi müəlliflər qeyd etmişlər ki, cəzanın ictimai təsir vasitələri ilə əvəz edilməsi prosesinin inkişafı, onların yumşalmasının ilk şərti kimi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, vətəndaşların mədəni səviyyələrinin yüksəlməsi təkcə, cinayətkarlığın azalmasına və cəzanın tərbiyə metodları ilə əvəz edilməsində deyil, bu tərbiyəedici metodların özlərinin yumşalmasına gətirib çıxarır. Çünki belə hallarda ciddi cəza tədbirlərinə artıq ehtiyac qalmır [9]. N.A.Belyayevə görə: "Cəzanın ictimai təsir və tərbiyə metodları ilə dəyişməsinin əsas istiqaməti cinayətin azalması və cəzalandırılmağa məruz qalan əməllərin əhatəsinin azalmasıdır" [2, c. 76].

"İctimai təsir və tərbiyəedici tədbirlər" anlayışı öz mahiyyətinə görə "sosial müdafiə tədbirləri", "cəzasız təsir" anlayışları ilə eyniləşir. Məlum olduğu kimi, əvvəlcə "sosial müdafiə" ifadəsi yaranmış, sonra isə "cəzasız təsir" anlayışından istifadə edilməyə başlanılmışdır. O ki qaldı ictimai təsir və tərbiyəedici tədbirlərə, bu ifadə sovet dövründə dəbdə olmuş və bir qayda olaraq, ideoloji və siyasi məqsədlərlə istifadə edilmişdir.

Cinayət cəzasının ictimai təsir və tərbiyəedici tədbirlər ilə tədricən dəyişdirilməsinin tərəfdarları səhv olaraq cəzalandırıcı elementləri olmayan cəza formaları düşünürdülər. Prinsipcə, bu, mümkün deyil, çünki, cəza ilk növbədə öz tərkibində cəzalandırma elementlərini gəzdirir. Buna görə də cəzanın fiziki zorakılıq və alçaldıcı elementlərdən azad olmasının mümkünlüyü fikri cəfəngiyyatdır. S.P.Mokrinski yazmışdır: "Duyğu dolu həyatın reallığı kimi qeyd etmək lazımdır ki, cinayət hüququ iztiraba əsaslanan cəza aktıdır. Dövlət iztirab dolu cəzanın yerinə yetirilməsinin vasitəsi kimi müəyyən faktlara o zaman reaksiya göstərməyəcəkdir ki,həmin vaxt bu tarixi təşəkkül tapmış anlayış da hüquqi leksikondan yox olacaqdır' [8, c. 3].

Belə görünür ki, cəzaların məzmununun bütün cəzalandırıcı mexanizmlərinin tədricən dəyişməsi praktiki olaraq imkansız və müasir şəraitdə zərərli bir tədbir olardı, bu da cinayətin dinamikası, strukturu, eləcə də durumu ilə təsdiqlənir. Söhbət tədricən cinayət cəzasının ictimai təsir və tərbiyə vasitələri ilə dəyişməsindən yox, cinayət cəzası tərkibli cəzalandırılmanı nəzərdə tutmayan

tədbirlərin paralel mövcud olmasından gedir. Bu da dövlətin tarixi reallığa və hüquqa, məcbur etmənin və inandırmanın cəmiyyətdə yeri və roluna prinsipial baxışdan irəli gəlir. Burada xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bu gün əsas şərt cəza əvəzində ictimai təsir tədbirlərinin geniş istifadə edilməsidir. Bunun üçün qabaqcadan hərtərəfli və dərin hazırlıq görülməsə, arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxaracaqdır.

Bu istiqamətdə elmi düşüncənin inkişafında əhəmiyyətli rolu uzun müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına yenidən baxılması, eləcə də cəza icrasının məzmununun köklü dəyişməsi oynayır. Buna görə də biz "Sosial sistemlər elə qurulmalıdır ki, sosial nəzarət məqsədi ilə cinayət cəzasının yerinə yetirilməsinə duyulan ehtiyacı minimuma endirsin" [7, c. 12] iddiası ilə razılaşa bilmərik.

Belə yanaşma cinayətin qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rol oynayan cinayət cəzasının ümumi profilaktik təsirinin inkarıdır. Cəzanın elementləri olan iztirab, ağrı, məhrumiyyət olmadan çətin ki, insan danranışına sosial baxımdan faydalı planda təsir etmək mümkün olsun. Ancaq yaxın perspektivdə cinayətin qarşısının alınmasında başqa təsir vasitələrinə diqqətin artırılmasında və ilk növbədə şəxsiyyətə bilavasitə deyil, onun yaşadığı və formalaşdığı mədəni və sosio-iqtisadi şəraitin dəyişməsi ilə cəzanın rolunun məhdudlaşdırılması imkanlarını istisna edir.

Beləliklə, "təhdid nəzəriyyəsinin təsir dairəsinin qarşısının alınmasının zamanı gəlib çatmışdır" fikrini iddia edənlərə xatırlatmaq lazımdır ki, cinayətin törədilməsindən söhbət "hər şey və ya heç nə" qütblüyü arasında seçim haqqından gedirsə, bu tam məqbul ola bilər. Cinayət pozuntularına qarşı heç bir tədbir görülməsə, o zaman bu cinayətkarlığın ümumi səviyyəsinin artmasına gətirib çıxaracaqdır.

Yaddan çıxarmaq olmaz ki, hazırda cinayətkarlığa qarşı səmərəli müqavimət göstərmək artıq şəxsi problem deyildir, bütövlükdə bu cəmiyyətin yaşaması məsələsidir. Bu gün sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, cinayətin qarşısının alınmasında müsbət nəticələri təkcə rasional sosial siyasətin köməyi ilə deyil, cinayətkarın şəxsiyyətinə təsir etməklə nail olmaq mümkündür.

Buna görə də cinayətlkarlıq üzərində sosial nəzarətə cəza vasitəsi ilə mübarizə və profilaktika da daxildir. Bununla əlaqəli vacib bir dəqiqləşdirmə etmək lazımdır. Biz təhdiddən danışanda söhbət qəddarlıq tədbirlərinin tətbiq edilməsindən getmir, cəmiyyətdə həyat şəraitinə uyğunlaşmağa kömək etmək məqsədilə və məqsədəuyğun cəza vasitəsi ilə, əhalinin müəyyən qədər dözümlü olmayan hissəsinə təsir etmə imkanlarından gedir. Bununla belə, əgər cəzasız tədbirlərin tətbiq edilməsi və cəzanın ləğv edilməsindən sonra cinayətkarlığın tədricən azalmasında heç olmasa hansısa əminlik olsaydı, onda onu böyük sevinc hissi ilə qəbul etmək olardı. Əgər bu əminlik yoxdursa, o zaman cinayət cəzası yaxın gələcəkdə cinayətlərin qarşısının alınmasında etibarlı vasitə kimi əhəmiyyətini qoruyub saxlayacaqdır. Həqiqət ondan ibarətdir ki, cinayətkarlığın faktiki göstəriciləri cəzanın profilaktik təsirinin az səmərəliliyi haqqında xəbər verir. Ancaq bununla belə, onlar məhz bu təhdidin olmasına görə cinayətlərdən çəkinən insanların sayı haqqında suala cavab vermirlər.

Buna əsaslanaraq qanunverici cəzanın tətbiq edilməsi haqqında düşünürmü? Halbuki, o cəza təhdidinin heç də hamıya təsir etmədiyini bilir. Buna görə də insanın cinayətin törətməsindən imtina etməsi hallarında, cəza təhdidi hansı yer tutduğunu bilmək mümkün deyildir.

Cinayət cəzasının təsiri kəmiyyət baxımından təyin oluna bilmir, o gizli fəaliyyət kimi qalmaqdadır. Reallıq ondan ibarətdir ki, müasir qanunvericilik üçün profilaktiv tədbirlər cinayət cəzasının təyinində əsas rol oynayır. Deməli, müəyyən kateqoriya cinayətlər üçün cəzanın təhdidedici-profilaktik təsiri artır. Sovet İttifaqında cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsindən müəyyən faktları göstərmək mümkündür, konkret cinayətlərə görə (xuliqanlıq, rüşvətxorluq, dövlət və ictimai əmlakın

mənimsənilməsi və s.) cəzaların sərtləşməsi nəticəsində onların səviyyəsinin kəskin azalması müşahidə edilmişdir. Ancaq məhkumluğun dinamikası və repressiyanın sərtliyini nəzərə almaqla cəzanın cinayətkarlığa təsiri haqqında hansısa nəticə çıxartmaq yolverilməzdir. Təcrübədə elə bir vəziyyət ola bilməz ki, cinayətkarlığın səviyyəsi yalnız cəzanın sərtliyinin təsiri altında dəyişsin. Konkret şəraitdə cinayət hallarına təsir edən çox amilli təhlil tələb olunur.

Beləliklə, cinayət cəzasının gələcəyi və onun cəzasız təsiretmə tədbirləri ilə əvəz edilməsi haqqında mülahizələr irəli sürən İ.Andenesin aşağıdakı mövqeyini dəstəkləyirik: "Mən açıq bir şəkildə şəxsiyyətin islah və bərpa olunması ritorikasının arxasında gizlənməyə cəhd etməyən cəza vermə xarakterli olan cinayət hüququnu seçirəm; yəni, əsasən cinayətdən çəkindirmə və ədalət prinsipləri üzərində qurulmuş cinayət hüququnun və gələcəyin də onunla bağlı olmasını əvvəlcədən deyirəm" [1, c. 261].

Elə ona görə də biz "cəza böhranı" haqqında danışıb, o barədə mübahisə etməməliyik. Bu istiqamətdə cəza təhdidinin insana təsir mexanizmini anlayıb tədqiq etməliyik. Əvvəlcə ədaləti bərpa etmək və ya məlum olmayan şeyi açmaq və onu yeni dəlillərlə gücləndirmək olarmı?

Amerikan kriminoloqları iddia edirlər ki, son nəticədə istifadədən çıxdığı üçün cəzanın təsiri məsələsi, bir o qədər də əhəmiyyətli deyildir.[12, p. 79]. Nə üçün? Çünki onların fikrinə görə, cəza hakim əxlaq prinsipləri ilə az uyğunlaşır və "cinayət cəzası intensivliyini o qədər itirəcək ki, gələcəkdə yeni terminologiyanı buraya daxil etməyə ehtiyac yaranacaqdır" [6, c. 225].

Rusiyada cəzanın bir zamanlar sosial müdafiə tədbirləri kimi adlandırıldığı dövrlər olmuşdur. Lakin dövlətin cinayətə reaksiyası dəyişməmiş, cəza qisas mahiyyətində qalmışdır. 1954-cü ildə Danimarkanın cinayət məcəlləsi Qrenlandiya üçün "cəza" terminindən imtina edərək, onu "tədbir" sözü ilə əvəz etdi. İkinci dünya müharibəsindən sonra İsveçdə "cəza" terminindən imtina etmək barəsində müzakirələr aparılmışdır. Ancaq 1962-ci ildə yeni qəbul edilən qanun bu sözü saxladı. Təsəvvür edilir ki, Qərbdə cəza haqqında bu kimi fikirlər əxlaq dəyərlərinin ciddi surətdə dəyişikliklərə məruz qalmasından xəbər verir. Postsovet məkanı ölkələrində isə bu proses demokratik dəyişikliklərlə əlaqəlidir.

Şübhəsiz, XVIII əsrin sonu - XIX əsrin əvvəllərində keçirilən islahatlar kimi cinayətə qarşı reaksiyanı əks etdirən milli qanunvericiliklərin, bəşəriyyətin ölüm cəzasının xüsusi növlərindən və bədənə xəsarət yetirən cəzalardan azad olunmasına gətirib çıxaran dərin islahatlara ehtiyacı vardır [11, c. 12].

Ancaq "cəzanın" əvəzinə yeni terminin işə salınması cəhdi heç nəyi dəyişməyəcək və bu cəhdlər ciddi hesab edilə bilməz. Bununla bağlı İ.Andenes demişdir: "Mən belə düşünmürəm ki, tərəqqipərvər əvval-ruhiyəli qanunverici hakimiyyət "cəza" terminini, məsələn "sanksiya" və ya "sosial tədbir" kimi daha da neytral səslənən başqa terminlə əvəz edərsə nə isə dəyişə bilər" [1, c. 260].

Biz indi N.Kristi ilə razılaşıb, CM-də "cəza" əvəzinə "ağrı vermə" yazsaq nə dəyişəcəkdir? Təbii ki, heç bir şey dəyişməyəcək, çünki cinayətə cəmiyyətin reaksiyası dəyişməz olaraq qalacaqdır. Bu başqa məsələdir ki, biz cəzanın faydalılığım dərin araşdırmaya məruz qoysaq və yeni cəza konsepsiyasını bu və ya digər xalqın milli, dini-etik, sosial-siyasi xüsusiyyətlərinin əsasında qurmuş olarıq. Bir şey aydındır ki, cinayətlərlə mübarizədə cinayət cəzasının az səmərə verməsi faktı daha da açıq görünür.

Beləliklə, "cəza" terminindən imtina edilməsi və onun başqa, daha da humanist, demokratik, müasir terminlə əvəzlənməsi, mahiyyətcə heç nəyi dəyişmir. Biz bunun sübutunu tarixdə görə bilirik. Buna görə cəzanın gələcəyi onun adının dəyişməsi ilə deyil, subyektiv və obyektiv xarakterli bir çox

amillərlə əlaqəlidir. Ondan çıxış etmək lazımdır ki, cəzanın gələcəyini cinayətin səbəbləri kontekstindən kənarda təyin etmək olmaz. O vaxta qədər ki, biz insanın cinayətkar davranışının səbəbləri haqqında suala cavab verə bilməmişik, bu halda cəzanın cəzalandırıcı mahiyyətində köklü dəyişikliklər haqqında çətin ki, söhbət aparmaq mümkün olsun.

Cinayətkarlara qarşı cəzasız təsir, ancaq o halda cinayət cəzasının yerini tuta bilər ki, insanın cinayəti öz iradəsi ilə deyil, ondan asılı olmayan səbəblər üzündən törətməsi sübut olunsun və bu səbəblər yalnız cəza tədbirləri yerinə yetirilmədən ortadan qaldırılsın. Cəzanın gələcəyi cəzalandırıcının mahiyyətinin dərəcəsi baxımından birbaşa ölkə üzrə cinayətkarlığın səviyyəsindən, dinamikasından, xarakterindən asılı olacaqdır. Bu, indi bizə məlum olmayan cinayət əməllərinin yaranması səbəbi ilə cəzanın yeni alternativ növlərinin yaranmasına gətirəcəkdir. Cinayətkarlığın xarakteri və səviyyəsinə istinad edərək demək mümkündür ki, azadlıqdan məhrum edilənlərin böyük əksəriyyəti bu günün tələbləri ilə islah edilirlər.

Cəzanın gələcəyi məhkəmə qərarlarının genişlənməsi ilə əlaqəlidir. Çünki cəzanın aşağı və yuxan hədlərinin sərhədləri genişləndiriləcək, eləcə də, yeni alternativ cəzalar ortaya çıxacaqdır. Cəzanın qısa müddətli növləri zaman keçdikdən sonra "dəbdən" düşəcək və böyük cərimə sanksiyaları ilə əvəz olunacaqdır. Bəzi ölkələr, ağır və ən ağır cinayətlərin çoxalmasına görə yenə də, ölüm cəzasına qayıdacaqlar.

Biblioqrafiya

1. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений / под ред. Никифоров Б.С. (Вступительная статья) - М.: Прогресс, 1979. - 264 с

2. Беляев Н.А. Избранные труды. - СПб.: изд-во Юридический центр, 2003.

3. Гогель С.К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией. - М.: ИНФРА, 2010. - 385 с.

4. Дриль Д. Преступность и преступники. Учение о преступности и мерах борьбы с нею. -М.: ИНФРА-М, 2006. - 768 с.

5. Карпец И.И. Социальные и правовые аспекты учения о наказании // Советское государство и право. 1968 - № 5. - С. 62-71.

6. Криминология XX век / под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. -554 с.

7. Кристи Н. Пределы наказания. - М.: Прогресс, 1985. - 175 с.

8. Мокринский С.П. Наказание, его цели и предложения. - М.: Университетская типография, 1902. - 157 с.

9. Ной И. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. - Саратов: изд-во Саратовского ун-та, 1962.

10.Сыч К.А. Уголовное наказание и его классификации: опыт теоретического моделирования. - СПб., 2002

11.Шестаков Д.А. Введение // Криминология XX век. / под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. -554 с.

12. Bittner and Platt. The meaning of Punishment // Issues in Criminology. 1966. Vol. 2

Məqalə daxil olmuşdur: *08 avqust 2026-cı il*
Çapa qəbul edilmişdir: *19 avqust 2026-cı il*

Rahimov I.M.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.84.132-139
UDC: 343.9

Non-Punitive Influence

Abstract: The future of punishment is directly related to the determination of its effectiveness. If it is proven that punishment lacks the practical result expected of it by society, then there will be sufficient grounds to abandon it and search for other influences against criminal behavior, including non-punitive influences. However, if we are certain that punishment has any benefit, then we must seek ways to improve it. In principle, the future of punishment does not exclude the use of non-punitive influence methods alongside the imposition of punishment for certain categories of crimes and criminals.

Keywords: sanction; punishment; dangerous characteristics; criminal behavior; idea of influence; social defense; prevention; forms of struggle.

References

1. Andenaes J. Punishment and Crime Prevention / Ed. by B.S. Nikiforov (Introductory article) – Moscow: Progress, 1979. – 264 p. (in Russian).

2. Belyaev N.A. Selected Works. – St. Petersburg: Yuridichesky Tsentr Press, 2003. (in Russian).

3. Gogel S.K. A Course on Penal Policy in Relation to Criminal Sociology. – Moscow: INFRA, 2010. – 385 p. (in Russian).

4. Dril D. Crime and Criminals: The Doctrine of Crime and Measures to Combat It. – Moscow: INFRA-M, 2006. – 768 p. (in Russian).

5. Karpets I.I. Social and Legal Aspects of the Doctrine of Punishment // Soviet State and Law. 1968 – No. 5. – P. 62–71. (in Russian).

6. Criminology: The 20th Century / Ed. by V.N. Burlakov, V.P. Salnikov. – St. Petersburg: Yuridichesky Tsentr Press, 2000. – 554 p. (in Russian).

7. Christie N. Limits to Pain. – Moscow: Progress, 1985. – 175 p. (in Russian).

8. Mokrinsky S.P. Punishment: Its Purposes and Proposals. – Moscow: University Printing House, 1902. – 157 p. (in Russian).

9. Noy I. Issues of the Theory of Punishment in Soviet Criminal Law. – Saratov: Saratov University Press, 1962. (in Russian).

♦**Rahimov Ilham Mammadhasan oglu** – Academician of the RAS, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honoured Jurist of Azerbaijan Republic, a member of the Council of the IOLR (Azerbaijan). E-mail: mopi_sid@yahoo.com

10. Sych K.A. Criminal Punishment and Its Classifications: An Experience in Theoretical Modeling. - St. Petersburg, 2002 (in Russian).

11. Shestakov D.A. Introduction // Criminology: The 20th Century / Ed. by V.N. Burlakov, V.P. Salnikov. – St. Petersburg: Yuridicheskiy Tsentr Press, 2000. – 554 p. (in Russian).

12. Bittner and Platt. The meaning of Punishment // Issues in Criminology. 1966. Vol. 2

The article was submitted: *2026 August 08*
Accepted for publication: *2026 August 19*

Рагимов И.М.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.84.132-139
УДК: 343.9

Воздействие без наказания

Аннотация: Будущее наказания непосредственно связано с определением его эффективности. Если будет доказано отсутствие практического результата наказания, которого общество от него ожидает, то это станет достаточным основанием для отказа от него и поиска иных воздействий против преступного поведения, в том числе воздействий без наказания. Но если мы будем уверены, что наказание приносит какую-либо пользу, тогда мы должны искать пути его совершенствования. В принципе, будущее наказания не исключает использования методов воздействия без наказания наряду с назначением наказания для определенных категорий преступлений и преступников.

Ключевые слова: санкция; наказание; опасные свойства; преступное поведение; идея воздействия; социальная защита; превенция; формы борьбы.

Дата поступления: *08 августа 2026 г.*
Дата принятия в печать: *19 августа 2026 г.*

♦**Рагимов Ильгам Мамедгасан оглы** – академик РАН, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Азербайджанской Республики, член Совета МОПИ (Азербайджан). E-mail: mopi_sid@yahoo.com